

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ НАШОГО КРАЮ В 1920 РОЦІ

Анотація: *В статті описуються події польсько-радянської війни у 1920 році на території Правобережної України і у нашому краї, зокрема.*

Ключові слова: *Ю. Пілсудський, С. Петлюра, польсько-радянська війна, УНР.*

Вкрай складною була воєнно-політична ситуація в нашому краї на кінець 1919 р. Першорядним завданням для Польщі в 1919-1920 рр. було розширення свого кордону на схід, послаблення Росії та відмежування від неї смугою союзних і об'єднаних у федерацію з Польщею держав (Литви, Білорусі, України). Лідери РКП(б) планували «насадити» радянський тип державності якомога далі на захід Європи.

У 1919 р. Військо Польське наступало в Білорусі та Литві. Восени 1919 р. відбувся новий наступ польської армії на схід. До кінця 1919 р. війська Волинського фронту просунулися на лінію р. Уборть — Ємільчине — Новоград-Волинський. Крім того, за домовленістю з Головним отаманом Армії УНР С. Петлюрою поляки зайняли Кам'янець-Подільський, Проскурів (нині м. Хмельницький) та Старокостянтинів, де було утворено Подільський фронт Війська Польського. У грудні 1919 р. польські частини зайняли Двінськ (нині м. Даугавпілс, Латвія), переданий згідно з домовленістю військовим формуванням Латвійської Республіки. Подальші бойові дії не були активними, натомість у тилах Війська Польського розгортався партизанський рух.

Начальник польської держави Ю. Пілсудський готував план рішучого наступу на територію України з тим, щоб розбити головні сили Червоної армії. У липні–серпні 1919 р. велися переговори між УНР та Польщею в Чорткові, Дембліні (нині місто Люблінського воєводства, Польща) та Варшаві, а з грудня 1919 р. почалися контакти між С. Петлюрою та Ю. Пілсудським [3].

18 грудня 1919 р. більшовики розпочинають новий наступ і остаточно закріплюються в Бердичеві. Взявши повноту влади в свої руки, ревком приступив до формування місцевих органів влади. Створювалися відділи комунального господарства, продовольства, соціального забезпечення, міліції. В селах створювалися комітети бідноти. На той час в місті лютував тиф, не вистачало продуктів, палива. Більшовики, проводячи політику «воєнного комунізму», розгорнули боротьбу з приватною торгівлею. 2 лютого 1920 р. в місті було заарештовано 22 так званих «валютчики» і 8 з них розстріляно. Великі проблеми були з заготівлею

продовольства і палива, так як селяни противилися політиці конфіскації так званих «лишків». Раз у раз більшовицькі загони вступали у збройні сутички із селянами. Особливо небезпечним був для влади загін отамана Садового, що діяв у районі с. Райки.

Для поліпшення заготівлі хліба в Бердичеві було проведено засідання комісії по зв'язках із селянськими масами. 30 березня 1920 р. для посилення позиції більшовиків у місто прибула 1-ша бригада Червоної Галицької Армії [2, с 177].

1920 р. був як і в історії УНР та і українсько-польських стосунків особливим. Саме в цьому році сформувався українсько-польський міждержавний політичний і військовий союз. У житті та діяльності п'ядесяти двохрічного політика Юзефа Пілсудського цей рік можна без перебільшення назвати українським. Для Симона Петлюри цей рік був пов'язаним з надіями на допомогу польського союзника відстояти незалежність УНР.

В ніч з 21 на 22 квітня 1920 р. у Варшаві в Бельведері, був підписаний Договір між урядами Української Народної Республіки та Польської Республіки. По-перше це сталося завдяки зусиллям і боротьбі двох видатних політичних діячів тієї епохи — Юзефа Пілсудського й Симона Петлюри. Зміст Угоди відображав нерівність сторін, умови диктували поляки. Існував лише один вихід — Україна без своїх західних земель, чи її зникнення під більшовицькою навалою [1].

Ці домовленості стали основою для нової фази війни об'єднаних польсько-української армій проти більшовиків. На території Польщі з військовополонених та інтернованих українців сформовано 2 стрілецькі дивізії та 2 запасні бригади Армії Української Народної Республіки, які повинні були здійснити антибільшовицьке повстання в Україні. У Бресті (нині місто в Білорусі) формувалися добровольчі загони С. Булак-Балаховича з білорусів, росіян та українців, які також мали бути використані Польщею у війні проти більшовиків.

Радянське керівництво також планувало провести навесні 1920 р. масштабний наступ на позиції Війська Польського. Головного удару повинні були завдати з'єднання Зхідного фронту в Білорусі, а війська Південно-Західного фронту мали просуватися на Рівне — Брест. Цей план мав увійти в силу лише після розгрому білогвардійців у Криму, проте провал операцій Пд-Західного фронту щодо прориву до Криму змусив командування Червоної армії відкласти його.

25 квітня 1920 р. розпочався польсько-український наступ в Україні: сили 2-ї армії Війська Польського здійснили наступ на Бердичів, 3-тя армія наступала на Житомир та Коростень, кавалерія генерала Я. Ромера — на Козятин. Частини 6-ї армії та військ УНР почали наступ лише після відступу радянської 14-ї армії через поразки радянських військ на

київському напрямку. 2-га і 3-тя бригади Червоної Української Галицької армії здалися супротивнику. Командування Червоної армії вирішило не обороняти Київ, через що вже 7 травня 1920 р. поляки оволоділи містом. Військо Польське зайняло оборону на лінії р. Дністер біля Ямполя — Яруга (нині село Могилів-Подільського р-ну) — Вапнярка (нині смт. Томашпільського р-ну; обидва Вінницької обл.) — Брацлав — Липовець (нині місто Вінницької обл.) — Сквир — Біла Церква — Канів і далі вздовж Дніпра до Прип'яті [3].

Зрозуміло, що в Україні по різному відносилися до цих подій, а особливо до факту переходу кордонів польськими військовими силами. Простому народові, втомленому громадянською війною, зміною урядів, важко було зрозуміти, навіщо ще й поляки прийшли на його землю, та й ще давала про себе знати вікова підозра українців до поляків. Тому в цей же день, коли польська армія перейшла український кордон, С. Петлюра звернувся до українського народу з відозвою, в якій сказав, що Польща прийшла на допомогу Україні, як союзник в боротьбі з «московськими, більшовицькими окупантами», підкреслював, що польські війська одразу ж після цієї війни повернуться до своєї батьківщини.

У зверненні Ю. Пілсудського «До всіх жителів України» також говорилося, що польські війська прийшли для боротьби проти загарбників, разом з якими на Україну повертаються українці на чолі з Отаманом С. Петлюрою, які з допомогою Польщі боротимуться за волю. Польські війська залишаться в Україні тільки на час, коли владу візьме український уряд.

27 квітня 1920 р. польські війська зайняли Бердичів. Місто стає одним з головних осередків їх подальшого наступу. Тут концентрується багато військових частин, розміщуються склади зброї і продовольства. Влаштовуються показові паради [2, с. 177].

3 початку травня 1920 р. польсько-українські війська успішно наступали на Київ.

5 травня 1920 р. С. Петлюра і Ю. Пілсудський зустрілися у Бердичеві на вокзалі. Ю. Пілсудський прибув туди першим. Коротка розмова відбувала у потязі польського головнокомандувача.

В цей же день була проведена в Бердичеві нарада польського штабу. Ю. Пілсудський після обговорення суто військових питань обмірковував українську тему.

— Я поставив на карту останню можливість зробити щось на користь майбутнього Польщі, цим послабити потужність Росії в майбутньому. І коли вдасться допомогти створенню незалежної України, яка буде перепорою між нами і Росією, остання на багато років не буде нам загрожувати. ... Але проблема в тому, чи повстане Україна, чи має вона достатньо сил і людей, щоб організуватися, ми не можемо тут вічно знаходитися і тому звертаюся до місцевих

поляків, щоб мене зрозуміли і допомогли. Іншого не має — як спробувати створити самостійну Україну.

Успішний наступ на Київ не спричинив всенародного антибільшовицького повстання, на яке так розраховував голова Директорії УНР Симон Петлюра. Повстансько-партизанські загони у Правобережній Україні громили не тільки більшовицькі, але й польські військові частини. Поляки ж, діставшись до кордонів 1772 р., не хотіли продовжувати наступ, а сили Дієвої армії УНР були замалі для самостійного виступу [1].

Ю. Пілсудський, який особисто керував наступом в Україні, прорахувався, сподіваючися зустріти тут основні сили РСЧА та очікуючи контрнаступу більшовиків лише 17 травня. Через це несподівана атака частин Червоної армії 14 травня на литовсько-білоруському театрі воєнних дій принесла успіх радянським військам: біля р. Зх. Двіна війська Західного фронту під командуванням М. Тухачевського просунулися на 60 км углиб фронту.

28 травня 1920 р. Ю. Пілсудський наказав створити Український фронт (на чолі з генералом А. Лістовським), в складі якого опинилися 3-тя армія генерала Е. Ридз-Смігли і 6-та армія генерала В. Івашкевича. Уся Армія УНР, реорганізована після мобілізації на зайнятих теренах у 6 дивізій, підлягала командуванню польської 6-ї армії. Ця реорганізація була здійснена в невідповідний момент, коли до району м. Умані прибула радянська Перша кінна армія; крім того, до України були переведені радянські 25-та Чапаєвська дивізія, Башкирська кавалерійська бригада, а також поповнено і озброєно інші з'єднання Червоної армії. Хоча радянські частини в Україні й не досягли чисельності польських військ, відчутною була їхня перевага в кавалерії, що при розтягнутості польських частин по фронту і за відсутності в них істотних резервів давало Червоній армії велику перевагу при проведенні контрнаступу.

Радянські кінні дивізії прорвали фронт північніше і східніше Козятина, 7 червня 1920 р. зайняли Бердичів. Були зірвані артсклади з мільйонним запасом снарядів. Багато будинків постраждало [2, с. 177]. Після взяття Житомира, війська завернули на Київ. Однак через накази вищого командування командувач Першої кінної армії С. Будьонний не став розбивати київське угруповання польської армії, а вирушив на захід. Через це 3-тя армія Е. Ридз-Смігли змогла вийти з оточення. На захід відійшли й частини польської 6-ї армії та Армії УНР. Важкі бої пройшли 19–26 червня 1920 р. під Новоградом-Волинським. 4–5 липня під Рівним відбувся успішний контрнаступ військ Зхідного фронту РСЧА під командуванням М. Тухачевського. 11 липня 1920 р. радянським представникам у Великій Британії було вручено ноту міністра закордонних справ лорда Дж. Керзона, в якій пропонувалося зупинити Червону армію на лінії Гродно (нині місто в Білорусі) — Брест — Грубешів (нині м. Грубешув Люблінського

воєводства, Польща) — Рава-Руська — Перемишль (нині м. Пшемисль Підкарпатського воєводства, Польща), однак її відхилили. Наприкінці липня 1920 р. північне угруповання Червоної армії вирушило до Варшави і Модліна (фортеця поблизу м. Нови-Двур-Мазовецькі, нині міста Мазовецького воєводства, Польща). Рад. керівництво створило 8 липня 1920 р. Галицький революційний комітет і проголосило Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку, а 30 липня — Польський революційний комітет на чолі з Ф. Дзержинським, завданням яких була радянізація Галичини й Польщі. Південне угруповання РСЧА наблизилося до Збруча (притока Дністра) і Стиру (притока Прип'яті, басейн Дніпра), змусивши Військо Польське і Армію УНР відійти на південний берег Дністра [3].

Восени 1920 р. становище на фронті знову змінилося на користь польських військ. З Бердичева евакуювали радянські партійні органи, залишають місто і війська. На початку жовтня протягом десяти днів Бердичів залишився без влади [2, с. 177].

Взаємне виснаження сторін у війні привело до необхідності підписання мирного договору. Без узгодження з УНР та іншими союзниками Польща 12 жовтня 1920 р. підписала перемир'я з РСФРР. А 18 березня 1921 р. в Ризі було підписано мирний договір між Польщею з однієї сторони та РСФРР і УСРР з другої, який і завершив польсько-радянську війну. До Польщі відійшли українські території — Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь і Західне Полісся.

24 жовтня у Бердичеві відбулася зустріч представників Червоної Армії і польських військ для уточнення умов перемир'я. Завідуючий організаційним відділом повітового комітету партії згадував: «Мы тогда переживали большие экономические трудности. Мне стоило больших трудов, чтобы оборудовать гостинницу постельными принадлежностями, натопить ее для представителей белопольской армии». Якщо такі проблеми були у влади, то можна уявити економічне становище населення. Зима 1920-1921 рр. була однією з найстрашніших. Катастрофічно не вистачало продовольства і палива. Практика контрибуцій і конфіскацій перетворила більшість мешканців міста на злидарів. Кількість жителів Бердичева у порівнянні з 1917 роком зменшилась з 76 тисяч до 44 [2, с. 177].

Отже, для української сторони союз з Польщею у військових діях проти радянської Росії був вимушеним кроком задля порятунку Української держави. Всенародного антибільшовицького повстання не сталося. За результатами Ризького мирного договору до Польщі відійшла частина українських земель.

Польська сторона була зацікавлена у збереженні УНР, адже в таких умовах посилювала свої позиції у боротьбі з Росією. Польща надавала військову допомогу з умовою переділу українських земель — Галиччина і Волинь приєднувалась до Польщі.

Спроба відновити Українську державу зазнала поразки. За Ризьким мирним договором Польща визнала УРСР [1].

Література:

1. Зарецька Т. Українсько-польські паралелі: Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський. // Інститут історії України. Періодичні та серійні видання [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://history.org.ua/JournALL/pro/12/7.pdf> (Останнє звернення 30.06.2020)
2. Марковський Б.В. Бердичівщина в роки революції та громадянської війни // Бердичівщина: поступ у третє тисячоліття. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали краєзнавчої конференції (Житомир-Бердичів, 15-17 травня 2001 р.). Вип. 22 / Відповід. редактор Костриця М.Ю. — Житомир-Бердичів : МАК, 2001. — С. 165-178.
3. Папакін А.Г. Польсько-радянська війна 1919–1920 // Інститут історії України. Енциклопедія історії України [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Polsko_radianska_1920. (Останнє звернення 30.06.2020).